М ЙОГАНСЕН

ПОДОРОЖ У РАДЯНСЬКУ БОЛГАРІЮ

ЛІМ

ДВ
ОУ

Бібліографічний опис та шифри для бібліотечних каталогів на цю книгу вміщено в „Літопису Українського Друку“ та „Картковому репертуарі“ Української Книжкової Палати

ОБКЛАДИНКА ХУД. Л. ЛЬГОТАК.

Укрголовліт № 2460 (1587) 1931 р.
Житомир. 24 Літо-Друк. УПО Зам. № 2364—5000 пр. 2¹/4 арк.

„...Переходжу до питання про болгарські села...“

(З промови одного з делеґатів на одному з з'їздів).

I

Болгарський нацрайон фізично стоїть на величезнім багновищі, що втворюється на зиму, весну й осінь у Мелітопільщині. Болгарські села — це є болгарські доми, розташовані кожне на чималій частині цього колосального багновища. Як на океані — скільки може осягти око — розповзлася безмежна стихійна грязюка.

У болгарських домах, розлучені одне від одного грязюкою, живуть болгари. Безкраї простори грязюки, як плинна, грузька стіна одмежовують їх від околишнього світу. Болгари живуть як шлярафи старонімецької казки. Країна шлярафів оточена звідусіль горами манної каші. Хто хоче дістатися до Шлярафенлянду, має проїсти собі путь крізь таку гору, а манна каша знов спадатиме на нього, завалюючи проїдений тунель. Як той відважний турист має збувати перетравлену кашу — невідомо. Так і той, хто хоче дістатись до

болгарського району на Мелітопільщині, має перейти, чи перепливти, чи перелізти океани багна що не покидають його, а чіпляючись до ніг відважного туриста, нове утворюють багновище на відстань безмежну.

II

Один з рецензентів однієї з моїх подорожів — чоловік мені невідомий, але очевидно розумний, раз йому доручили писати рецензії — дуже розсердився на мене, що в тексті моїм раз-у-раз трапляється займенник „я". Не знаю точно, чого хотів від мене рецензент — очевидно він мав рацію, раз йому доручили писати рецензію — але дуже хоч, виправити свою лінію — очевидно неправильну, раз на неї напався рецензент, бо йому ж доручили писати рецензію.

Отже, слухаючи розумного рецензента, відтепер подорожую не сам, а в компанії. За такого компаньйона обираю собі вельмишановного Чарлза Кінґзлі, попа, письменника, ботаніка й подорожнього. Подорож цього святого отця у Вест-Індію маю з собою в кишені. У третій чвертині минулого сторіччя високочесний піп, письменник і ботанік подорожує на острів Трінідад у Вест-Індії. Одночасно ж він іде зі мною у болгарський нацрайон на Мелітопільщині. Отже не „я" подорожую, а „ми" подорожуємо, я і чесний отець Чарлз Кінґзлі, шотляндець, і їдемо ми водночас в англійську Вест-Індію і в радянську Болгарію. Слово належить вельмичеснотному отцеві Чарлзові Кінґзлі,

III

„Ринув край сонця, висипали зорі
І враз настала ніч".

та який після довгої заспокійливої ночі буде схід сонця, який повторить кольори сонцезаходу, але на цей раз вони будуть веселі, сліпучі, тріумфантні, як личить добі віри й надії. Може хто сказав би, що така образність тепер затерта і заялозена так, що стає вже настирною. Хай воно й так, коли це вдома, але тут у розкішному вінцеві тропічного сонцесвіту це є образність природна, майже неминуча і стародавній міт про щоденне народження і щоденну смерть Геліоса і шлюбні радощі з удовиними слізьми його нареченої Еос, цей міт відтворюється в нашому розумі скоро цей розум стверджує свою можність — своє, сказати, святе право — перекладати природу мовою почувань.

І тим часом хіба не можемо ми спитати — хіба не маємо права — побудованого на тій розсудливості нашого серця, що часто-густо буває глибша від розуму — спитати: „Якщо ми, грубі й засліплені смертні можемо так сприймати й так відчувати красу в усесвіті, то наскільки ж більше повинен бог сприймати, наскільки більше повинен бог відчувати, задля вдоволення якого існує й було створене все на світі. Хто з тих, що вірять (і слушно вірять), що почуття краси є одне з найшляхетніших почувань людини, зможе заперечувати це почування в бога, який сотворив людину і все інше?

Вівторок, 15, був справді тропічний день..."

IV

Я чесно труждався, перекладаючи для вас, товариші, подорожні враження попа, ботаніка, письменника й покійника Чарлза Кінґзлі. Ви бачите, як шановний піп, змалювавши захід сонця і культурно попрохавши за це вибачення (образність.. затерта й заялозена... аж до настирности) потім умотивовує свої ляндшафтні враження відповідною ідеологією.

Бог (каже отець Чарлз Кінґзлі) безперечно ж має почуття краси в більшій мірі, ніж людина.

Бідний, бідний Чарлз Кінґзлі. Піп, письменник і ботанік він не сміє просто вдихати вечірнє повітря в океані, а мусить шукати виправдання в тому, що бог, „очевидно теж аматор природи". Ми ж не тільки милуємося з краєвидів так само просто і ясно, як їмо хліб і п'ємо молоко, а ще й переляндшафтуємо всі краєвиди як нам того потреба.

V

Шановний отче Чарлзе Кінґзлі. Сідайте в вагона й поїдьмо до Мелітополя. З Мелітополя ми поїдемо в болгарський нацрайон. Болгарський нацрайон це, отче Чарлзе, ембріон Радянської Болгарії. Тут виростуть діячі, коммольці, техніки, аґрономи, вчителі, що керуватимуть Болгарією, коли вона стане Радянською. Сідайте, отче Чарлзе, бо вже час.

„Μελιττόπολις", сказав отець Чарлз Кінґзлі англійською мовою з тим норзсемберлендським

акцентом, що іменується „броуд скотч", є слово грецьке і значить воно: „місто бджіл". Але зараз осінь і бджоли дрімають. Зараз зима і бджоли сплять. Тепер же, швидко, дайте закурити".

„Святий отче. Курити вам гріх. Тим паче, що це вагон для некурців. А головне, в мене тютюну немає, бо я вже місяць як не палю. Спіть".

VI

Ніч у вагоні. Сон у перегонах, зідхання на стаціях. Дерево звідусіль. Дерево згори. Дерево знизу. Деревіють, дубіють ноги й руки, ламаючись об дерево полиць. В задушливій труні сусіда— мрець хропе й сопе, розпилюючи дубову дошку.

VII

Уночі мов тать підкрався провідник і став висаджувати отця Чарлза Кінґзлі, на тій підставі, що, мовляв, безбілетним попам пресвітеріянської церкви нема чого роз'їжджати в радянських потягах. Святий отець Чарлз Кінґзлі вже почав пакувати свою біблію й книгу гімнів, але тут я уступився за свого компаньйона.

„Товаришу провідник", сказав я м'яко. „Я цілком співчуваю вам у ваших праґненнях і намірах. Справді преподобний отець Чарлз Кінґзлі не має ніякісіньких підстав їхати радянським вагоном (оглянутим у Крюкові 13/X 1929 р.—як написано жовтою фарбою в нього над лівим буфером) у безмежних полях Мелітопільщини. Поперше, отець не має квитка. Подруге, цей самий отець є наш

із вами клясовий ворог, хоч він і дуже ліберальний піп і хоч неабиякий з нього ботанік і хоч він у книзі своїй явно впадає в дарвінізм, гекслеїзм, гумбольдтизм і інші наукові ізми. Потретє, святий отець Чарлз Кінґзлі умер уже два десятки років тому і похований на цвинтарі коло Ебердіна у рідній своїй Шотляндії. Усе це безперечно сильні й важисті арґументи проти нього, як пасажира радянського вагону.

„Алеж зважте, товаришу провідник, на той факт, що преподобний отець, ботанік і письменник Чарлз Кінґзлі як пасажир цього вагону є чистісінький витвір моєї нестримної фантазії. Це, так би мовити, фантом. Коли хочете, то це фікція. Українською мовою це сказати б привид. Авторова вигадка, так сказати. Літературний трюк, так міг би висловитись критик. Цей вельмишановний служитель церкви пресвітеріянської в даному разі абсолютно позбавлений найменших ознак реальности, буття, існування. Буття його суто номіналістичне“.

І я м'яко одсунув провідника від полиці чесного отця Чарлза Кінґзлі. Але провідник не піддавався.

„Дорогий товаришу“, в свою чергу поважно сказав провідник. „Я не можу задоволитися вашим поясненням. Справа в тому, що я не лише провідник цього вагону. Я крім того ще й літературний критик школи Іони Вочревісущого. Як ви знаєте й самі, цей критичний корифей додержується такої глибокої позиції. Все, що написано в книзі, все це так таки й було насправді. Написано „я“—то це значить автор. Написано, що Дон Хозе Перейра перетворився на Данька Харитоновича Перерву — під впливом соняшного проміння — значить перетворився під впливом соняшного проміння. Який не напишіть абсурдний жарт — Іона Вочревісущий сприйме його всерйоз і зробить висновки.

„Ви ж не посмієте твердити, що цей знаменитий корифей — ідіот? Ви навіть не наважитесь констатувати, що він—кретин? Чи не так?

Я мусів зі скрухою на серці погодитися з провідником і, діставши отця Чарлза Кінґзлі з полиці, перекреслив його хрест-навхрест олівцем.

„Ви задоволені?“

— „Я задоволений“—сказав провідник і ми прокинулися. У вікні сірів ранок. Це була стація Мелітопіль.

VIII

Ми з преподобним отцем Чарлзом Кінґзлі вибралися крізь стацію на бруковану візницьку біржу. Лежав мокрий ефемерний південний сніг і ми поїхали лінійкою по тридцять копійок з носа, а всіх нас було на руб двадцять.

Ми довго їхали вподовж залізниці. Запасною путтю чимчикували вантажні двадцятитонні вагони з гальмом Казанцева. Це наші радянські вагони, а не „40 человек 8 лошадей“ царського уряду, що, видко, розглядав залізницю головним чином як спосіб возити гусарські й уланські частини. Вагони підпливали до шоп Союзхліба.

Раптом спосеред людського струму обіч дороги народився Боря Фінкель, без шапки і в білій сорочці. Тюпаючи хлюпким снігом, він наздогнав нашу лінійку, вхопив мене й преподобного отця Чарлза Кінґзлі за шиї, розмахнувся і впав у лінійку. На лінійці сильно запахло алькоголем. У руках Боря Фінкель мав пужално, яким виробляв артикули і націляв у перехожих. Коли зустрічався нам віз, чи вантажний автомобіль, Боря коцав по ньому пужалном, знову націляв у пасажирів і вигукував якусь одну фразу. „По інерції“— кричав він. Значення цієї фрази з'ясувалося пізніше. Боря Фінкель розривав на голих грудях сорочку. Боря Фінкель гукав і танцював на лінійці. Перехожі сміялись і нарешті пасажир у шубі й шапці, випещений жирний пасажир, якого Боря Фінкель загнав у самий куток лінійки, перекипів і зліз, не заплативши грошей. Візник образився на Борю Фінкеля. — „Вези! — сказав Боря. — Гроші є! По інерції!“.

Проїхавшись скільки треба було, щоб тричі застудитися на смерть, Боря Фінкель зіскочив з лінійки й став із тротуару націляти вже в нас. По інерції! — гукав він і скоро зник у юрбі.

IX

Аборигени розповіли, що Боря Фінкель, продавець мелітопільського церобкоопу, одразу виграв по двох облігаціях по п'ять тисяч карбованців, а всього десять тисяч. Ці гроші покладено на його рахунок, а йому видано на руки невелику суму,

і от Боря Фінкель, добрий продавець церобкоопу, не витримав спокуси й п'є вже шостий день. „По інерції!“ пояснює він зустрічним співмістянам.

Ми з чесним отцем Чарлзом Кінґзлі в'їхали в Мелітопіль. Де тепер Юджін? — думав я. Де та дівчина, що він любив „за зелень у крижня в підбитім крилі і за вохку розкіш сніжин“ і що застібнула йому груди від вітру? Де він і чом я не стою з ним поруч у Молочнім Лимані по коліна в морозній воді? У свою чергу шановний піп, ботанік і письменник Чарлз Кінґзлі, згадував як він нарешті допався до розкошів Вест-Індії, усе життя мріявши про подорож туди. Ось що згадав Чарлз Кінґзлі:

X

...А хто ці троє хлопців у стемна блакитних каптанах і штанях, що з них один несе пару солодкої картоплі, почеплену на кінець довгого бамбукового дрючка з камінцем на другому кінці для балянсу. Коли вони наблизилися, їхні сумовиті лиця зраджують їх. Китайці вони — поза всяким сумнівом; але чи старі, чи молоді, чи чоловіки чи жінки, ви не можете взнати, поки досвідченіші люди не пояснять вам, що жінки носять шиньйони й не носять капелюхів, а чоловіки носять капелюхи, закручуючи під них свої косиці. Поза цією різницею я іншої не знаю, щоб її було видко. Авжеж що в цих сумних обличчях ніякої різниці ви не побачите. „Offas non facies![1]“ як сказав старий Аммиян Марцелін.

[1] „Шматки не лиця!“.

Та чого це китайці ніколи не всміхаються? Чому в них вічно такий вигляд, наче хтось сів на їхні носи, скоро вони народилися, і що вони через усе життя ревно плачуть над цією бідою? І вони, очевидно, бувають веселіші інколи. Раз і тільки один раз у Порт ов Спейн ми бачили китаянку, що годуючи своє немовля, вибухнула чудним сміхом: і ми подивилися одне на одного здивовані не менше, як коли б наші коні почали балакати".

XI

Згадавши це місце з своєї книги, пречесний отець Чарлз Кінґзлі звернувся до мене.

„Я бачу", сказав він, „що в розділі X ви написали щось про дівчину й про любов і про гарячу дружбу. Ви, друже, не маєте права про це писати. Ви можете писати тільки про деталі тракторів і комбайнів".

„Самі ви сволота, пресвятий отче Чарлзе", одповів я. Радянський Союз не манастир і ми не ченці. Веселими, молодими руками ми будуємо п'ятирічку, любимо, плачемо й сміємось, як належить справжнім людям, не попівському кодлу.

„І китайці тепер, отче, не носят косиць і китаянки не калічать ніг, а китайці весело викидають ваших, отче, компатріотів з своїх країн. Ви хочете знати, чого китайці ніколи не всміхалися, наче хтось сів на їхні носи. Ваші, чесний отче, компатріоти важким задом сиділи на їхніх носах і ротах, душили їх опієм і душать ще й тепер. Але Китай тепер усміхається, плекаючи свою дитину — Червону армію. Ваші коні не почнуть балакати, але Китай уже загомонів. Отже, отче, заткніться й придивляйтеся до всього, що бачите навколо".

Під вогким першим снігом жив Мелітопіль. Ваговози гуркотіли по макадаму, везучи вагу у вагони. Двигтів завод, машиноремонтний завод, із піснею йшли комсомольці, до нас на лінійку сіла дівчина — фальцівниця з друкарні — вона поїде на той рік у поліграфічний інститут.

XII

Повільний потяг Мелітопіль — Пологи. Ніч. Німецька, єврейська, болгарська, українська розмова. Довгі, сонні павзи. Провідник, увійшовши в вагон, рекомендує берегти речі від злодіїв. На другім кінці вагону напівсонний несамовитий крик. Із хлопця, що спав на горищі, стягли чоботи й він кричить в онучах. Провідник увесь запалюється тріюмфом. Адже ж він попереджав, що коло цих стацій треба берегти речі! Радість його настільки щира й неприхована, що й пасажирів бере охота радіти. Не радіє тільки хлопець в онучах, з якого стягли чоботи.

XIII

Не дуже просто було нам із чесним отцем Чарлзом Кінґзлі доїхати до села Коларівки, що раніше взивалося Романовкою на честь царів польських і князів фінляндських. Дві пересядки

й нарешті семикілометрова плавба кіньми в тих венеціянських каналах серед багняного моря, що звуться покищо в нас ґрунтовими шляхами. Отця Кінґзлі я запхав у дорожній міхур і він кректав і рипів через цілу дорогу.

Був місяць падолист, і на радянській болгарській землі я не бачив ні одного рядка незвезеного хліба, ні одної — незмолоченої скирти (а їх чималенько було ще того ж місяця падолиста на радянській одеській земельці).

Ми впливли в село, село на нашій Україні, але ніхто б не сказав, що це село на Україні. Навіть пречесний отець Чарлз Кінґзлі вистромив з міхура ніс і здивувався.

Бо замість білих хаток, що, як пшеничні пироги, лежали б на картатій плахті полів, ми побачили ось що. Величезна площа багна, одведена під село Коларівку поділялася на великі квадратні багновища. Серед цих квадратів стояли немов будівлі поміщицької економії простокутні, цегляні довгі доми під черепицею, відгороджені один від одного валами з каменю, чи з кізяку.

„Оце болгарські хати?“ (Are thes bulgarian cottades?) запитав отець Кінґзлі, але я не наважився сам одповісти й собі запитав про те саме в болгарина, що нас віз.

Виявилось що так; це були селянські хати. Кожна така хата була довгий простокутень з горищем під високою черепичною покрівлею, в кожнім будинку вмістилися б дві комфортабельні міські

квартири. Але тут друга така квартира — це була стайня, хлів і комора — під тим самим дахом. Усе з доброї цегли і мазане крейдою.

„Тут я живу“ сказав болгарин і спинив коні. „А ви як хочете“.

Спираючись на тачанку, я взув довгі болотні чоботи і, закинувши на спину міхур з речами і отцем Чарлзом Кінґзлі, пішов бродом у Райвиконком шукати „председател на райвик Михайлов“. Отець Кінґзлі тихо зідхав за моєю спиною. Пахло паленим кізяком. Сіре небо над безкраєю грязюкою, довгі доми в кізяковім диму, жирне обвуглене осіннє село.

XIV

З кожним кроком ми щораз глибше занурялися в Болгарію. Пройшла двором дівчина в довгій спідниці, з довгими косами, чорна й смуглява як турчанка. Понад кізяковим валом якось топали по багнюці дитинчата й цвенькали незрозумілою енерґійною мовою. На дворі стримів якийсь стовбур із столиком, на такій височині, що обідати на ньому могли б хіба гіганти абож граки. Лисніли порожні двори — квадрати грязюки й на них ні деревця, ні квітки, ні городів. Чотирма кіньми їхала тачанка і в ній було тільки двоє болгар.

Ми зайшли до кооперативу. Стояв гомін болгарської мови, болгарки купчилися коло матерії, болгари стояли й курили, болгарчата простягали чорні рученята з п’ятаком, купуючи цукерки.

МАНУФАКТУРА ИМА НА ВСИЧКИТЕ, КОЙТО ЗДАВА НА ГОСУДАРСТВОТО ВСИЧКИТЕ ИЗЛИШКИ ХЛЯБА.

І справді, болгарки показували книжки, де було записано, що вони здали „государството всички излишки хляба“ і для них знаходилася мануфактура. Плякат був чорними літерами на білій мануфактурі, бо червоне хустя все пішло на спідниці болгаркам. Плякат простягався до кутка, а з кутка починався другий.

ДАВАЙТЕ ИЗЛИШКИТЕ ХЛЯБА ЗАМ ДА ПОЛУЧИТЕ СВОЄВРЕМЕНО ДЕФИЦИТЕН ТОВАР.

І справді, брали болгарки „дефицитен товар як от усякі поясо, тасмата, табако, киптари і інші гаштите“, що значить пояски, ремні, тютюн, жилетки й інші штани.

„Переложіть“ пошепки сказав всечесний отець Чарлз Кінґзлі (Belts, straps, tobacco, waistcoats and that sort of trousers — совісно переклав я і отець заглибився в міркування). Я знову вкинув вельмишановного в міхур і занурився в грязюку. Треба було пропливти ще якихось сорок сажнів до райвику. Раптом за моєю спиною щось почало дригати й витанцьовувати, ніби не один отець Чарлз Кінґзлі, а цілий конклав отців колективно напився п'яний.

XV

Я підвів голову й догадався: крізь грубий брезент мого швайцарського міхура пресвятий отець Чарлз Кінґзлі занюхав церкву. Церква була біла, з зеленим дахом, на ній був хрест, і видко були коло цієї церкви й клієнти. Бо хоча криниця під зеленою банею була вже не в церковній огорожі, хоча сам будинок райвику очевидячки раніше був попівською квартирою, але на дверях церковних не було замка і від них одгонило свіжим попівським духом.

Ми зайшли до райвиконкому, мовчазні болгари працювали в канцелярії, інші мовчазні болгари стояли з батіжками, чекаючи на вирішення болгарських справ. Председател на райисполком Федор Иванович Михайлов прийняв нас і познайомив із радоловськими колгоспниками. Насамперед ми познайомилися з Иваном Александровичем Титовим і це був маленький чоловічок, член радоловської сільради, а в кишені його пальта була півлітрова пляшка молока. Радоловці обіцяли взяти нас до колгоспу „Комунар“ у своїй тачанці й ми з пречесним отцем вийшли з райвику.

XVI

Але це було шістнадцятого падолиста, а перед тим ми три дні прожили в селі Коларовка в техніка Дацюка.

Технік Дацюк це, так би мовити, не чоловік, а блискавка в штанях. До нього приходить сопливий хлопець і каже, що стає робити громадську

убиральню. За роботу він хоче п'ятнадцять карбованців. Не заглядаючи ні в які розцінки, постанови і інструкції, технік Дацюк цитує низку цифр, обов'язкових постанов, правил, твердих і ринкових цін, в одну мить пояснює сопливому парубкові скільки часу він буде й повинен працювати над громадським кльозетом, скільки в його піде цегли, дощок, цвяхів, заліза, скільки він проїсть за два дні й скільки він заробить умовно чистого прибутку на цій кльозетній операції.

Приголомшений специяліст по кльозетній лінії, що збирався виторгувати три карбованці, не встигши продерти очі, здає всі позиції і виходить дещо наляканий фонтаном технічних даних, але цілком задоволений. Не так щастить представникові сусідньої сільради, що прийшов робити заявку на потрібне на його території будівництво. Блискавка в штанях, з секунду подумавши над заявкою, моментально знаходить у заявці пропуски, нереальні проєкти, непотрібні категорії і з блискавичною точністю пояснює скільки часу представник був працював над заявкою, скільки ще треба над нею працювати, щоб вона була реальна й доцільна, встає з місця, дає представникові двадцять чотири години відстрочки, інструктує про форму заявки, одягає кашкета і іде з нами до болгарина Сави, мимохідь ляснувши по моєму рукзакові так, що отець Кінґзлі голосно пискнув і закопався в саме дно міхура.

У звичному квадраті багна стояв дім болгарина Сави Йова, а сам болгарин Сава Йов стояв

коло вікна в хаті й начиняв мідні набої для зайців. Я витрусив з міхура пречесного отця Чарлза Кінґзлі і Сава ткнувши в нього товстим чорним пальцем догадався, що це не наш чоловік. „Да пиим чай"—сказав Сава і розповів історію свого життя.

„Я був бідняк" — сказав він і ім'я моє Сава Йов (Йов, — подав репліку вельмишановний отець Чарлз Кінґзлі, — так це ж є особа з Біблії... — (Why, this is one fuom the Book!)... — але чесному отцеві Дацюк не дав добалакати, знов сховавши його в міхур. Було в мене шістнадцятеро дітей і всі вони померли, хто в три місяці, хто в шість, хто в дванадцять років, а хто й у три дні. Двадцять сім років я працював за наймита в сусіди навпроти (— Де ж той сусіда? — Його розкуркулено давно), а тепер я середняк і мене поважають люди (Hiов, Hiов! — озвався с мішка невгамовний отець Чарлз Кінґзлі).

Було в мене шістнадцятеро дітей і одна жінка.— Яла к шти кажа (іди сюди щось скажу),—гукнув Сава до жінки й чорна висушена життям і дітьми, стара боязко вийшла з сусідньої хати. — Де ж лажица? (де ж ложка?), — сказав Сава, показуючи на чай. — Ила да иди ем (кушайте), — сказав Сава до нас, показуючи на милина—тонко викачане з сиром смажене тісто.

І я багато міг мати жінок. Був я здоровий хлопець і вродливий, і дівчата до мене горнулися охоче. Один тільки раз я взяв дівчину в клуні і небагато мав з того радости. Любиш як крадеш, любиш і боїшся.

Нема краще як своя жінка. Спокійна любов — спокійний сон.

Тепер я не наймит. Я хазяїн і я мисливець. Багато зайців перебив я на своїм віку, а он і пушката моя (рушниця). Нею я за місяць сорок два убив зайчики.

XVII

„Як націлю“ — сказав болгарин Сава, — „так і мотону зайчика. Не втече“.

Після цих слів болгарина Сави ми вдягли шапки й пішли обідати в Коларівську їдальню. Коларівська їдальня знаменита на ввесь район тим, що в ній дають м'ясо, багато м'яса, скільки охота м'яса і м'ясо те заяче. Зайців постачають Сава і Дацюк. Про Дацюка циркулюють леґенди: розповідають, що він раз за дві години убив чотирнадцять зайців, іншим разом дванадцять і т. д. Зайці приймають по вісімдесят копійок за кілограм. Зав. їдальні має в льоху триста обідраних зайців. Зайці висять у льоху й смердять. Зав. їдальні перестає приймати зайців. На сніданок, на обід, на вечерю видають зайців.

На смак коларівський заєць, приготовлений по методі зава їдальні, нагадує найбільше розварений солоний віхоть.

XVIII

У хаті председател на соз Борба жив технік Дацюк і в цій хаті ми полягали на ніч. Лігши на подертий сінник долі, я побалакав трішки з пречесним отцем Чарлзом Кінґзлі, потім одіпхнув

його легенько й заплющив стомлені очі. З найглибших надр моєї душі одгикнувся заєць. Дацюк загасив лямпу, в вікно синя глянула ніч і розкрила дитячу книгу спогадів.

XIX

Заячий вечір. Сніг.
Ах! Блакитна стеле суніч,
І лягає як стомлений синій китаєць.
Споза сосонок
звіриних ніг
Із забутих дитячих книг
Знайомий з'являється заєць
Заяри, заялини, заячмінь
Замаячить
Заяча
Тінь.

Майнувши білим хвостиком, заєць зник і все заснуло.

XX

Уранці председател на соз Борба бере лопату й меліорує свій двір. У його голові народилась фантастична ідея відвести воду з свого дворового озера в ріку. Председател на соз Борба копав рівчака.

Сьогодні йому треба зібрати триста пудів пшениці й двісті п'ятдесят пудів ечемику (ячменю). Иого соз Борба веде перед у виконанні плянів. Крім того председател на соз Борба буде на чотирьох засіданнях, а вночі його черга їхати

з конем на стацію. Отже председател на соз Борба вдома не буває. Вдома таким чином порядкує його жінка — так би мовити, председател на къштата на председател на соз Борба. У Коларівці вісім созів і председател на соз Борба з гордістю заявляє, спершися на лопату, що його соз Борба практично вже нічим не різниться від колгоспу. Він кінчив меліоративні роботи у своїм дворі і йде на засідання в брід.

Оце вже десятий день, що Коларівка є величезне квадратове грязеве озеро. Венеціянськими каналами цього озера плаває тачанка, чотирма запряжена кіньми і шукає председател на райколгоспспілка. Председател на райколгоспспілка раніше містився коло машинотракторної стації, а сьогодні рано переїхав до райкоопспілки. Одначе в райкоопспілці його не знайдено. Отже тачанка циркулює між райвиком, райкоопспілкою, парткомом, машинотракторною стацією і квартирою председател на райколгоспспілка, шукаючи председател у спішній справі. На завтра треба хоч кров з носа вивезти на стацію зерно. Уночі буває легенький морозець. Треба проскочити між ніччю й бездоріжжям сім верстов по морозцю, а вертати порожняка можна й вплав.

Селом болгари ходять убрід. Більшість у чоботях, дехто в ґальошах. Ґальоші підв'язують перед відплиттям з дому шворкою. Нема нікого, хто просто йшов би в ґальошах, непідв'язаний. Діти пливуть у школу в постолах і вовняних шкарпетках, а то й просто... босі.

Від села до села треба пливти тачанкою шестериком, абож бідою четвериком.

XXI

Бідо! Доісторичний український автомобілю! О екіпаже біди! О страшний свідку бездоріжжя! О трясучий кораблю трясовиці! О грізна назво епохи царських доріг, доби кріпацької праці, трисотлітнього часу поневолення!

Селянин їде бідою. Алеж вже останні дні доживаєш ти, чортів далесе селянської комунікації. Уже кінчають шосе з Бердянського до Токмаку. Уже збираються машини, що вторують дорогами степи. І коли рівні й тверді ляжуть шляхи в степах, ми заведемо тебе, бідо, до полтавського музею й поставимо поруч із чумацькою мажею.

XXII

Отже виїхати до колгоспу „Комунар“ сьогодні не можна й ми виходимо з дому болгарина Сави пошукати зайців у грязюці.

Дім болгарина Сави (з якого ми оце вийшли) такий має плян. Уявіть собі цегляний коробок у п'ять метрів уширшки і в дванадцять метрів удовжки. Станьмо коло того краю, де стремить таємничий стіл на стовпі. Від нас починаються вікна къштата (великої кімнати). Це кімната холодна і в ній можна жити тільки влітку. Поруч із нею вузькою ковбасою з широким кінцем тягнеться малка къшта (мала кімната). Широкий край — це куфнята (кухня). Куфнята все ж таки займає не

ввесь дім ушир ш, бо знадвору є ще на тій самій широті фаята (фойє або сінці, коли ваша ласка). Далі йде ще одна малка къшта (формою квадратова)—це вже тепла, бо її гріє куфнята. За цією малка къшта іде дам на скот, а за дам на скот плявник для полови і інших скотячих страв.

Вікна й двері в такому домі городські, а не селянські. Підлога фарбована і взагалі, коли б цей будиночок перенести до Харкова, то головний інженер заводу за щастя мав би в ньому жити, займаючи къшта, малка къшта, фаята і ще одну малка къшта, а головна інженерова дружина ще й здала б у користування дам на скот і плявник на полову, у яких помешканнях оселилися б з радістю всякі приїжджі громадяни.

Коли болгари оселялися на Україні, кожному видавано „нумер" — шістьдесят десятим земята. Болгари швидко забагатіли, цегельні постачали їм цеглу на дуваро (стіни) і криша (дах), онуки перших пересельців утворили куркульську верству. Наймити з Росії та України пасли їм тисячі овець, з баранячого лою робилося леґендарна ковърма.

М'ясо нарізане скибками смажилося в лоєві, заливалось лоєм і ставилося в холод. Це була кавърма, якої вистачало на всю тринадцятидушну сім'ю багатого болгарина.

Ще зовсім недавно, за наших часів, перед розкуркуленням кавърма „ллялася рікою" в пащі багатих болгар, запивана ракла (горілкою), росли черева, болгарин лежав під возом на полі й смоктав з барильця вино, поки наймити працювали на

полі. Уночі ж розпарений спекою, розпертий вином і кавърмою куркуль пхався в плявник, де спали дівчата-наймички.

Перед хатою болгарина Сави залізка обчищати ноги й жмут кураю.

XXIII

Курай. В степу росте така трава курай. Вівці їдять курай, зайці сплять у кураю, коли дощ, чабани збирають курай у купи, запалюють і гріються. Степовий вітер зриває курай і котить його, накопичує в розколини степового ґранітного підґрунтя. Болгарин везе курай гріти куфнята і жмут кураю він кладе коло порогу обтирати ноги.

Цікаво було дізнатися, як ставиться бідний болгарин до созу. Коли він приходить до созу як до своєї хати, як колективний хазяїн, то перед ґанком, поруч із залізкою, він покладе жмут кураю і сам, перший обітре ноги. Коли ж він плаче за кавърма, він упхається в дім созу (може в колишню свою хату) з закаляними по халяви чобітьми. Кавърма вразила уяву високошановного отця Чарлза Кінґзлі і він розповів про Гуачаро.

XXIV

„Кева дель Гуачаро пробиває вертикальний фас скелі. Вхід цей дивиться проти півдня і втворює коридор уширшки на вісімдесят футів і ввишки на сімдесят два фути...

Гуачаро покидають печеру, коли спадає ніч, надто, коли то ніч місячна. Це мало не єдина,

відома для нас, нічна зерноїдна птиця, форма ніг на очі показує, що вона не хижа, як от сова. Гуачаро годується з дуже дерзких горіхів, як от горіхоїд і нічна ворона, що теж гніздує в пощепинах скель.

Важко й уявити собі, не чувши, страшний галас від тисяч тих птиць у темній частині печери, його можна дорівняти хіба до кракання наших гайворонів, що живуть громадами в соснових борах півночі й лаштують гнізда на деревах, що верхів'я їх прикро одне коло одного. Прикрий, пронизливий крик Гуачаре б'є об камінні бані і повторюється луною з глибин печери. Індійці показали нам гнізда тих птахів, попристроювавши смолоскипи на довгих дрючках. Гнізда були на п'ятдесят, чи на шістдесят футів над нашою головою в конічних ямках — ввесь дах гроту поколотий ними як решето. Ріс галас у мірі того, як ми наблизилися й лякали птахів світом наших смолоскипів. Коли галас цей на мить ущухав, ми чули здаля квиління й крик птахів з інших колін печери. Здавалося, ніби зграї перегукувалися між себе.

Індійці заходять у Кева дель Гуачаро раз на рік, коло середини літа, озброєні довгими дрючками, якими вони ламають гнізда. Проти цього часу забивають скілька тисяч птахів і старі, ніби бороначи свій виплід, з страшним галасом гасають над головами індійців. Пташат, що падають долі, тут же патрають і вони повні жиру, межи ногами птиці є цілі подушки товщі аж до шлунку. Отака скількість жиру в зерноїдних тварин, що живуть

у темряві і не рухаються, нагадує нам те, що ми бачимо в процесі відгодовування гусей та волів. Відомо добре, як сприяє цьому процесові темрява і спокій. Нічні птахи Европи худі, бо годуються не плодами, як Гуачаро, лише скудною здобиччю з полювання. В період, що в Каріпе зветься „урожай олії", індійці будують з пальмового листя халупи коло входу й навіть у самій передпечері — і рештки тих халуп ми самі бачили. Там на хмизові вони розтоплюють у глиняних горщиках жир оце вбитих молодих птахів. Цей жир відомий під назвою масла, чи олії Гуачаро. Він напіврідкий, без запаху й такий чистий, що його можна зберігати через цілий рік і він не згіркне. У манастирі в Каріпе...

XXV

— Про манастир іншим разом, попе Чарлзе Кінґзлі. В Англії. А покищо признайтеся, пречесний отче, що з усієї болгарської етнографії вам найбільше сподобалась кавърма. Інакше ви не були б згадали за цих дуже жирних птахів".

Після цих моїх слів ми пішли в степ і вбили скілька зайців.

XXVI

Коли ми вертали додому, болгарин Сава швидко звів рушницю й навів на свиню. Трапилось так, що поблизу проходив український селянин з сусіднього села і він розповів таку історію.

— Як у нас крали свині. Тієї зими стали в нас пропадати свині. В одному дворі вкрало свиню

і так, що ніхто й не зчувся — і не пискнуло — а свиня була дуже голосиста, як соловей, свиня. Тоді в другому дворі такий самий прорив: теж свиню вкрало і теж тихо, що й не кувікнуло. По тому таким самим порядком у третьому дворі пропала свинка і так нечиста сила поприбирала мало не по всій слободі свині. Тоді, значиться дивляться люди, що так далі немовбито не годиться і порозстановлялися вночі по кутках сторожувати словно і пароля в їх була така, що свисни й біжи за ним наздоганяти, а на другім куткові, щоб переймали. Отак щоб хто побачить, то щоб, словно, свиснув, а ті щоб собі прислухалися й бігли навперейми. Воно ж, те що крало, придумало таку організацію: шворка, тобто шпагат, а на шпагатові гачок, той що сомів ловити, На гачку тім хліба шматочок. Це, значить, свиня ковтне із гачком хліб і веди її куди хоч на шворці.

От один стоїть і слухає. Не чути нічого — коли йде. Іде, а за ним свиня як собачка — воно смикне, а свиня ще й підбіжить і не кувікне, а тільки хрокає помалу, як дуже швидко треба йти. Цей значить, наш чоловік наставив на нього — стій,— каже і свиснув. Воно шворку закинуло і стало. Свиня словно теж і собі стала, бо думає, що це тільки так, щоб перепочити.

Ну той свиснув, підбігли люди, бачать таке діло, що воно піймалося, то треба щось робити. Робити так робити, взяли, значиться, по двоє за руки й по двоє за ноги — підіймуть та й об землю,

підіймуть та й об землю, а в того кров тільки порскає з рота.

Так у його разів із десять з рота порснуло, тоді відпустили. Ну, звичайно, довго не жив, за чотири дні вмер.

А то ще був другий хлопець, так собі незавидний, отак буде на зріст, не більше, ну а плечі — во. Так цей тільки до свині підійде, зараз її кулаком по лобі, візьме на плечі собі за шию й несе, а свиня пудів вісім. Він іде, а з свині крапле, та на сніг, та на сніг. Так і прийшли до нього в хату й свиню знайшли. Забрали його.

Бачать таке діло, що піймався він, то треба щось робити. Робити то робити, взяли, значить, по двоє за руки, по двоє за ноги — підіймуть та й об землю, підіймуть та й об землю — тільки кров з рота порскає. Разів із десяток з рота порснуло, тоді відпустили — так цей днів шість жив, а тоді аж помер, словно, дуже здоровий був парубок, дарма що на зріст незавидний.

А в парубка цього ще був брат, но той, нема слова, куди був слабший. От як той парубок помер, то цей брат його пристроїв такого апарата. Простенький сказати і апарат той був, такий собі з клоччя ґнотик, но вимочений у гасові і сірників коробочка. Ґнотика він того, ясне діло, підпалив сірником і вкинув тихенько в скирту тому, хто його брата, значить, брав за ноги. Укинув і пішов помалу до дому. Скирта, як полагається, згоріла до колосочка і парубка того викрито.

XXVII

— Бачать таке діло, що піймався, то треба щось робити. Робити треба, отже взяли його по двоє за руки, по двоє за ноги — підіймуть — і об землю, підіймуть — і об землю, тільки кров з рота порскає. Разів із десяток з рота порснуло, тоді відпустили, а парубок був плохенький, додому не дійшов і помер.

Сказавши це, селянин із сусіднього українського села повернув, і пішов у своїх справах і ми теж повернулися й пішли до хати болгарина Сави.

— Що це таке? — спитали ми в болгарина Сави, показуючи на стовп із столиком, коло якого столу лише гігант міг би пити чай і їсти кавърма. Як пам'ятає уважливий читач, цей монумент цікавив нас уже скілька разів. Це могла бути полиця годувати і небесних птахів (так висловився премудрий отець Чарлз Кінґзлі, указуючи на табуни голубів, що ввесь час апетитно налітали на вистріл).

Це міг бути іконостас для провітрювання заскнілих богів, літній мисник на посуд, щоб обідати на свіжім повітрі, нарешті, столик, щоб їсти кавърма а ля фуршет навстоячки, спеціяльно зроблений за старих часів для чинів ґвардійського корпусу, що, скажемо, могли квартирувати в даному селі (армієць не дотягся б до столу і навстоячки).

Та всі ці філософічні й дотепні наші здогади на нівець звів болгарин Сава. Він пояснив, що це

підставка для квітів. Улітку болгарка виносить фікуси, олеандри, аспарагуси й герані на голий, продимлений, кізяковий двір і вони пляжаться під степовим сонцем.

Окроме квітів у домі болгарина є стара ґардероба, люстро й дзиґарі фірми Ле Руа á Парі. Справа в тому, що болгарина-середняка, ба навіть незаможника в нас на Харківщині мали б за куркуля. Бідняк у нас це Григорій на Лисівському хуторі, що хазяйнує на трьох гектарах чистого піску, не має городу, бо повідь зносить його грядки щовесни в озеро, і їсть із сім'єю хліб з чорної суміші жита, ячменю й гречки.

Болгарин же має дзигарі. Правда в Сави це не Ле Руа à Парі, а просто ходики треста точної механіки. Зараз пів до третьої, а на Савиному годинникові за двадцять хвилин шоста.

Але тому не винний держтрест точної механіки. У Коларівці, де все незаможне і мало не все індивідуальне господарство об'єднане в колективні артілі, годинники становлять головні кадри „одноособового" населення. Всі ці розмаїті дзиґарі ідуть кожен на свій смак, при чому диференція між їхнім часом доходить п'яти-шести годин. На стацію їздять так як по всій славній Україні — за півдоби до потяга, щоб був час посидіти й побалакати й поспати на вокзалі.

— Саво, — сказали ми. „Ваш годинник утік уперед на дві години й п'ятдесят хвилин".

— Хубав! (добре), — сказав Сава. „Як ставити?" — „Став пів до третьої".

XXVIII

Сава, повагавшися трохи, зліз закаляними чобітьми на чисту ковдру і пересунув стрілки. Стало чотири.

„Мало“ — сказали ми. „Зараз пів до третьої а не чотири“.

„Хубав бъди“ — сказав Сава. „Нехай так буде“. „Чотири для мене саме добре“. І він зліз з ліжка.

Ми переступили загорожу з каменю й кізяку, що відокремлює грязюку кожного селянина від загально сільської грязюки. І знову ця загорожа постановила перед нами питання.

Коли дбайливий болгарин, витягаючи з-під плуга каміння, потім ретельно везе це каміння додому й поволі складає за десятки років загорожу навколо свого ареалу грязюки, доповнюючи цю загорожу кізяком і соломою (якими можна під весну гріти пештата, чи собата — цебто піч), то як робить, і чи робить взагалі загорожу колективний хазяїн навколо своїх дворів? Чи є в його залізка обтирати ноги? Чи є в його покладений для того ж кураєць? Чи є в його підставка для квітів і чи стоять на ній квіти?

Економіст, може, скаже, що це не важно. Але це важно. Пізніше ми побачимо, яка ця справа в колгоспі „Комунар“. Для того ж, щоб це побачити, нам треба поїхати до Радоловки. Але зараз усі радоловці на районовому з'їзді КНС. Отже туди ми й підемо, подякувавши Саві за чай.

„Ила да пиим чай“ знову сказав болгарин Сава. І от дві племінниці його принесли чай. Отець Чарлз

Кінґзлі, що взагалі придивляється до дівчат, пізніше розповів мені своє враження від однієї з Савиних племінниць, бо сам я, бувши людиною боязкою і скромною, не вправився її навіть як слід роздивитись.

„Племінниця цього болгарина“ — сказав отець Чарлз Кінґзлі чистою англійською мовою — „є дівчина середня на зріст, чорнява, смаглява, з правильним профілем, що нагадує турчанок із цукеркових коробок колишньої фірми Жорж Борман, від яких коробок і досі ще не відмовився Кондтрест. Дві довгі чорні коси спускаються по її стрункій спині (ай, ай, ай, пречесний отче Чарлзе Кінґзлі!) і коси ті перев'язані кожна якимось уривком ганчірки, хоча вона заслужилася на шовкову стрічку. На смаглявих її руках, ніби виточених з... втім не вдаватимуся в метафори — є по браслету з срібла. Браслет той плаский, з уширенням посередині, сантиметрів у чотири. Звуться вони гримни, що нагадує мені слово гривна. На шиї їй намисто з срібних монет — алтъни, а раніше ці алтъни були золоті й завбільшки з карбованець. Кажуть, що в голод двадцять першого року ці алтъни пішли за хліб.

На племінниці Савиній довга спідниця — аж до кісточок — з яскравої матерії. Сама ж племінниця боса, бо в них на троє дівчат одна пара черевиків. Губи її, а також очі...

Але тут ми знайшли за потрібне припинити красномовне оповідання вельмичесного отця Чарлза Кінґзлі запхали його в мішок і пішли на збори КНС.

КНС відограють велику ролю в сучаснім болгарськім селі. Серед болгар-селян відносно небагато партійців. Керовані партійцями комітети подекуди мало не виконують ролю сільпартосередків. Детальніше ми це побачимо в Радоловці.

XXIX

УВЕЛИЧАВАЙТЕ РОЗМАХА НА СОЦИАЛИСТИЧЕСКОТО СОРЕВНОВАНИЕ!

Цей плякат висить у залі сільради, де відбувається районова нарада КНСів, між портретами Петровського й Благоєва. На повістці денній доповідь про вибори до КНС і до сільрад через тиждень після того.

— „Кулак он хитрий. Он сам таковово не скажеть, но, через підкулачників обрабативаєть часть нашого активу, приманивая таковово к себе...“

Говорить невеликий, енерґійний болгарин. Він говорить мішаною мовою, бо на райнараді окроме болгар є українці, німці, росіяни з сусідніх сіл. Мова його мішана, але чітка й енерґійна, і його слухають уважно. Ми сидимо поруч із головою КНС села Радоловки, де колгосп „Комунар“. Це зовсім молодий, ледве жонатий парубок з блідим обличчям, не дуже й схожий на болгарина. Коли скінчиться нарада, ми поїдемо з ним у Радоловку. У тім самім ряді сидить зам. председател на колгосп Комунар кубанець двадцятип'ятитисячник Кошевський, мовчазний білявий ґіґант, моторист по професії. Далі маленький диспепичний чоловічок, член радолівської сільради, інтеліґент. З кишені його пальта виглядає пляшка молока. Йому не можна палити, пити горілку, їсти рідний болгарський перець і багато любити. Коло дверей притулилися двоє здоровенних дядьків, що привезли радоловців колгоспівською тачанкою. В одного довгі чорні, а в другого довгі руді вуса. Вони стоять із батіжками; їм не терпиться якнайскорше виїхати, бо поночі трудно пливти грязюкою. Всі вони, окроме Кошевського, болгари.

XXX

Є така хвороба психастенічного порядку й називається вона агорафобія. Я знаю, що вона є, бо сам трохи хворий на неї. Я не люблю великих засідань і колись ретельно уникав усіх учительських і професорських зборів, на яких мусів бувати.

Але я завжди охоче слухаю збори на заводі, і таке саме почуття було в мене на цих зборах КНС. Старі, об'ялозені не дуже щирими журналістами, слова, що повторювані щодня, вже не запалюють енерґетичних токів, тут на зборах КНС ізнов оживають у кострубатих, незграбних реченнях, у мішаній мові, у монотонній енерґії інтонацій водителів селянського життя. „Куркуль — він хитрий, він прямо не скаже, а манівцями обплутує слабих і несвідомих“. Ще недобитий куркуль, якого прекраснодушний професор уже об'явив мертвим, яскраво встає перед очима. І в такт з інтонаціями оратора стискаються в слу-

хачів кулаки, серце б'ється швидше, в такт із маршем трудного побіденного життя: я оживаю на таких зборах і, поволі витягуючи руки, знов відчуваю давно невживані м'язи.

Радоловські дядьки з батіжками підійшли до зампредседател на колгосп „Комунар“ і почали радитись.

XXXI

Один по одному підвелись радоловці й вийшли з залі. Скрайній був час їхати й ми пішли до тачанки. Дивна річ, усі вони ніби ставилися до зборів куди спокійніше, ніж я. Хто знає, може їх більше зворушили б ті самі професорські засідання, з яких я тікав ретельно.

„Пора“ сказав один з них до якогось районового робітника. „Пора вже якось упоратися з хрестом на вашій церкві. Ви ж таки район. Уже три роки, як попи не повертаються до нас у Радоловку — а ми не район і не дуже велике наше село“.

По тих словах ми якось убгалися в тачанку й попливли багняними каналами вулиць.

Спадав вечір, біг заєць, розліталися бризки і член президії сільради розповів про родження Радоловки.

Болгарські діди-делеґати, сивоусі й статечні обдивлялися місце для селища. Царський уряд указав їм те місце коло села Куцого над трактом. Довго ходили діди, роздивляючись на місце, приділене їм із царської ласки. І роздивившись, вирішили: коло тракту не селитись, бо дуже близько від царя, а прохати дозволу осісти біля Кам'яної

Могили оддалік від шляхів і трактів, від царського ока й царської загребущої десниці.

Так зроблено й уряд дав дозвіл селитися коло Кам'яної Могили. Якнебудь розташувалися болгари й посіяли пшеницю. Того ж таки року задув вітер і здмухнув посіяне зерно в курaї та цілини, й дрофи та хохітви поїли пшеницю. Гірко на дідах-делеґатах окошився той вітер. Добре послухалися діди всяких слів і розмов про своє делеґатське око. Але йшов час і болгари збудували собі доми.

В таких самих домах вони жили були під турецькою рукою в Болгарії. Тільки там ці доми були з дикого каменю, а тут будували болгари з цегли. Грошей їм вистачало й цегельні на дорогих дровах привезених із півночі пекли цеглу для болгарських сіл. Тракт був далеко й царська десниця не дуже непокоїла болгарів. Знову в честь і в славу стали згадувати дідів-делеґатів.

Але після революції першої й після колективістської революції на селі, оті двадцять два кілометри знову далися взнаки. Виріс найкращий на район колгосп Комунар, а район став у Коларівці за двадцять два кілометри. У Коларівці школа семирічка, Коларівка концентрує запаси, в Коларівці вирішаються справи. Двадцять два кілометри треба плисти до Коларівки океанами осіннього багна. Четверо добрих коней ледве тягнуть легеньку тачанку.

Знову недобрим словом споминають дідів-делеґатів.

XXXII

— Усім не догодиш, — крекчуть діди-делеґати, перевертаючися в гробах.

Пливуть коні через землі степовиків-українців, гуркотять через шосе Бердянське — Токмак і впливають ізнову в землі болгарські. Двадцятип'ятитисячник замголови Комунара кубанець Кошевський, робітник котельного цеху в Сталіні розповідає своє життя стриманим голосом, що не зменшує, а збільшує враження від його гігантського атлетичного тіла. Від дитинства на Кубані він переходить до труби дизеля в артілі „Комунар“.

Трубу цю ставили не раз і кожного разу завалювалась земля навколо від двиготу дизеля. Нарешті, він сам з'явився на млин і своєручно установив трубу—тепер дизель працює без перебоїв.

На млині тім живе голова КНС Радоловки, молодий хлопець і чорнявий без найменшого сліду бороди чи вусів. Труба, що так довго не хотіла ставати на своє місце, нагадала йому італійця Манцоні.

Італієць Манцоні приїхав з Мелітополя на станцію Нельгівка працювати за рахівника в товарній конторі. Був це чоловік уродливий, чорнявий, добрий робітник і ласий до дівчат. У Мелітополі, місті бджіл, у нього зосталася жінка з двома дітьми, а на стації оселився він у квартирі, що її наймала жінка вантажникова. Сам же вантажник перебував у Мелітополі, місті бджіл, де й працював, ретельно нагружаючи й вигружаючи вагони, і приїздив він до своєї жінки лише раз

на тиждень, стомлений від важкої роботи. А жінка його була молода, сильна й вродлива. Італієць Манцоні теж був вродливий і сильний чоловік.

Загадкова й таємнича річ людська природа! Не минуло й трьох днів, як італієць Манцоні й вантажникова жінка замість того, щоб і не дивитись одне на одного і, зустрічаючись, скромно відводити очі в бік, взялися спати в одній кімнаті. Цього мало: спавши вони поводилися так, ніби в нього не було в Мелітополі, місті бджіл, дружини, а в неї ніби не було в Мелітополі, місті бджіл чоловіка.

(Shoking!)—озвався з мішка вельмичесний отець Чарлз Кінґзлі, але в цей момент кубанець Кошевський перемістив затерплу ногу і влучив чесному отцеві в рота).

Так жили італієць Манцоні й вантажникова жінка довший час і були задоволені з своєї фортуни.

Аж ось одного прекрасного майже безхмарного й дуже теплого літнього дня жінка італійця Манцоні дізналася, що чоловік її, італієць Манцоні поводиться таким способом із вантажниковою жінкою. І приїхала на стацію. У правій кишені її літнього пальта щось було. І що це було, про те догадався італієць Манцоні, хоч він ще не встиг її побачити.

Жінка італійця Манцоні попрохала, щоб його викликано до неї. Але він до неї не пішов, а прохав переказати їй ось що.

Що він, італієць Манцоні, свідомий того, для чого жінка його приїхала на стацію. Що він

також догадується, що саме вона привезла з собою в правій кишені свого пальта. Що це є не щось інше, як банка з сірчаним квасом, який сірчаний квас вона, без сумніву, хоче линути йому в лице. Що він ні в якім разі не хоче, щоб обличчя йому обілляли сірчаним квасом. Що, з другого боку, він, італієць Манцоні, сам також свідомий тих неприємних почувань, що він завдав їй, своїй жінці. І що він пропонує їй висилати у Мелітопіль, місто бджіл, суму достатню їй для прожиття, акуратно щомісяця.

Вислухавши таких його слів, переказаних через післанця, жінка італійця Манцоні віддала банку з сірчаним квасом і пішовши до нього, мирно з ним умовилася щодо розмірів суми й коли її присилати. Так, нарешті, немов та труба при млині, все устаткувалося й опинилося на належнім місці.

Після цього ми з отцем Чарлзом Кінґзлі теж розповіли кожен історію свого життя, а тачанка наша чимраз наближалась до Радоловки.

XXXIII

У колгоспі „Комунар“ оце збудували свинарник на 75 свиней. Покищо немає де дівати приплід і по одному поросяті віддають на кожного члена артілі, за плату 10 карбованців. Побудовано також кошару на 90 овець і будується ще кошари на 300 овець. Бо є постанова в районовому маштабі всю племінну вівцю віддавати колгоспові „Комунар“, як найміцнішому й найупорядкованішому.

Отже, протягом найближчих місяців колгосп „Комунар“ годуватиме над тисячу овець.

Колектив „Комунар“—дитина вже чималого віку. Про колективізацію в селі Радоловці так лаконічно розповідає невідомий історіограф:

„Колективізація в селі Радоловці почалася з 1922 року. Організувався колектив „Червоний Промінь“ з 9-ти членів, „каковой“ і проіснував до 1924, а далі розпався з усяких причин. Не було відповідальних досвідчених керівників, не було допомоги з боку громадських організацій і, нарешті, у складі колективу був куркуль. Цей куркуль розвалив колектив зсередини.

„На місці розваленого колективу року 1926-го організувався соз „Труд“ з 5-ти членів. Пізніше він розвинувся в артіль „Рівність“, „каковая“ мала 16 членів. Завдяки клясовій чистоті членів артілі і її авторитетові серед трудящих мас села на 1 серпня 1929 року в селі було вже три артілі, що об'єднували 107 господарств. У лютому місяці 1930 року всі три артілі сполучилися в одну артіль „Комунар“. Завдяки правильній постановці роботи в артілі „Комунар“, відповідному керівництву і добре налагодженому рахівництву (соціялізм — це обрахунок), артіль „Комунар“ протягом лютого місяця виросла, об'єднавши всіх 207 господарств (трішки нездоровий ріст на дріжджах із 107 на 207 господарств за один лютий місяць).

„На перше квітня 1930 року артіль „Комунар“ об'єднувала 216 господарств. Усіх же господарств

на селі під той час було 218, що й складало на 1 квітня 1930 року 99% колективізації села (знову дещо небезпечний процент запаморочного типу)

Із квітня місяця й до червня місяця одщепилося й вичищено 75 господарств (!). Причини одщеплення були ті, що група куркульських експертних господарств повели аґітацію серед малосвідомих бідняків та середняків. „Каковиє" і піддалися їхньому впливові й вийшли з артілі, забравши з собою свій живий та мертвий інвентар. Після одщеплення й чистки в артілі „Комунар" на 1 червня 1930 року залишилося господарств 141. Таблиця життя артілі Комунар з 1-го червня по 1 грудня 1930 року така:

	На 1 червня	На 1 грудня 1930 р.
Господарств . . .	141	190
Коней	96	159
Лошат	—	18
Свиней	15	75
Моторів	2	3
Молотарок . . .	2	3
Бугаїв племінних	—	2
Вітряків несправн.	2	2 справн.
Поставів	—	1
Свинарників . . .	—	1 на 75 свиней
Овець	—	100 штук
Телят	—	14 „

XXXIV

У розділі, що був перед цим, ми ознайомилися з історією дизелевої труби та італійцевої Манцонієвої любови. Дехто з читачів, надто ж ті, що читали „Подорож ученого доктора Леонарда

і його майбутньої коханої прекрасної Альчести в Слобожанську Швайцарію", може, подумає, що італійця Манцоні теж не було на світі і автор вигадав цей екзотичний персонаж так собі для розваги.

На це ми мусимо цілком серйозно, емфатично й категорично заявити, що історія італійцевої Манцонієвої любови є факт, переданий нами з протокольною точністю. Був такий італієць у Мелітополі, місті бджіл, і така сталася з ним історія. Ми змінили тільки справжнє прізвище того італійця, щоб не турбувати його подальшого життя, яке так добре встаткувалося. Прізвище це ми зробили з одеської назви кисляку—мацоні, ловко встромивши туди ще одне „н". Після цього пояснення ми можемо спокійно повернутися до історії колгоспу „Комунар".

Важко народжувався молодий радоловський Ґарґантюа. Двічі покладали його в труну й ставили на нім хрест. Двічі хапалися його одгодовувати їжею богів на соусі з запаморочених мозків і він опухав як гарбуз і опадав знову. Він остаточно переніс усі хвороби росту й став грізний Ґарґантюа.

Біля цієї гігантської дитини нема життя радоловським попам. Ще року 1927-го піп, незадоволений з харчів і з релігійного ентузіязму радоловців, подався геть, покинувши церкву й паству на призволяще. Довго гуляла церква, аж у році двадцять дев'ятому з'явився останній піп радоловської парахвії.

Був це неабиякий піп, а з університетською освітою і ліберал. Вільно й елеґантно він цитував філософів, натуралістів, ба навіть Маркса і Енґельса.

Першої ж неділі цей достойний отець урочисто зійшов на амбон і спостерігши відсутність у церкві дітей, цих квітів землі, громову виголосив проповідь до батьків. Діти виростають без релігії, промовляв пастир, у школі викладається їм науки, не освітлені благодійним сяйвом божественного слова. Хто навчатиме дітей моральности! — запитував він; хто поведе їх стезею житецькою!

Надхненна отцева проповідь таке справила в Радоловці враження, що нею зацікавився сам голова сільради й побажав особисто побалакати з ученим ієреєм. Розпалений високими емоціями шановний отець дещо підвищив голос і навіть стукнув кулаком об стіл. У свою чергу голова сільради висловив ту думку, що кричати недоцільно, бо він не глухий і докладно ознайомив святого отця з радянською конституцією в пункті відокремлення церкви від держави.

Святий отець виголосив абзац, який він називав цитатою з Маркса, але не переконав свого опонента і йому категорично запропоновано не цікавитись справами дитячої освіти.

Тоді розгніваний ієрей ще раз стукнув кулаком об стіл. „Пам'ятайте ж" — грізно сказав він; „ні один піп не уживеться в вашому селі при таких умовах". По цих словах святий отець зібрав манаття й страшно розгніваний назавжди виїхав з Радоловки. Чесний отець, виявилося, був не тільки велебний проповідник, але й великий пророк. Більше ні один піп не виявляв бажання служити богові в радоловській церкві.

XXXV

Коли ту церкву замикалося, нікому було віддати ключі від брами. Не знайшлося зацікавлених людей. Церква тепер править за сідало для галок. На той рік її ламатимуть.

Погане життя церкві коло доброго колгоспу. Молодий Ґарґантюа розкидає навколо себе круглі рученята. Погано й тій жінці, що не схоче бути матір'ю молодого Ґаргантюа. Він уже добре годує сам своїх батьків і матерів, але є такі, що все ще не вірять, що з молодого гіганта будуть люди. Що це так, тому довід історія Паскалової.

Болгарин Паскалов увійшов у колектив із сім'єю, конем і всяким іншим реманентом. Був він бідняк і до власного невеличкого господарства дожився оце лише за радянської влади. Але жінка його у колектив не ввійшла й Ґарґантюа за свого сина не признала. Натомість вона постановила розплодити курей, багато курей, дуже силу курей. На дворі Паскалова, що поруч із двором колективу і відгороджений від нього тільки кам'яно-кізяковим валом у метр заввишки, почалася куряча любов. Півні любили курей, зраджували одних, закохувалися в інших, виборювали між собою право на любов і виголошували це право з кам'яно-кізякового валу в безмежні простори курячої громадськости.

За якийсь місяць доти безкурні простори Паскалового двору оживилися незчисленним курячим населенням, що квохтало, сокотало, бігало в бур'янях, рятувалося від шуліки, розкопувало лапою пісок і подзьобало обличчя землі в Паскаловому городі. Помалу, шукаючи нових зерноносних просторів, окупували курчата й територію колективного двору.

На території тій одвіку жив свинячий нарід. Ця лінива й невойовнича нація, що проводить мало не все дозвілля в грязевих ваннах, раптом повстала на курчат, як німецька буржуазія на Наполеона. Безупинне квохтання й сокотіння нахабних окупантів заважало лінивій нації нагулювати жир у грязевих ваннах і бентежило нерви, заспокоєні повсякчасним пляжінням. Отже, свині повстали і, як один чоловік, поїли сімдесят курчат, решті ж довелося доживати віку в темних кутках Паскалового дому.

Збентежена Паскалова жінка визнала Ґарґантюа за свого сина і адоптувала, взявши на вихов, колективне порося.

XXXVI

Радоловські кури літають як орли. Так само літають евтські качки й гуси. На дворах коло млина мандрівець може побачити птахів, що населювали колись і харківські прерії, але тепер там винищені. Це гиндики, гиндички і гиндичата.

На самому млині сидять болгари й, поки мелеться привезене збіжжя, грають у млинок. Млинок — це віковічна примітивна гра на дошці, де накреслено три концентричні квадрати. Кому пощастило поставити три фігури вряд, той має „млина“ і забирає одну з фігур ворога. Цього млина можна далі зачиняти й одчиняти й кожна така операція теж дає право взяти одну фігурку ворогову. Зветься ця гра по-болгарському дани і за фігурки правлять зерна фасул (квасоля) і мамули (кукурудза).

Але все це й також хату болгарина Паскалова, де нам доведеться ночувати, ми побачимо взавтра. А зараз спадає ніч і ми в'їздимо в Радоловку. На містку через неназванну річку нам заступає дорогу отара тонкорунних овець. Вони товчуться на однім місці, немов публіка перед кіном, нарешті десь знаходиться цап, пробуцує собі путь через вівці, виходить на місток і публіка валом суне за ним. Голова КНС розповідає, як він (позаторік) пас вівці й вони ніяким робом не хотіли переходити по той бік річки. Довелося йому й другому пацанові, взявши вівцю, як лантух перекидати на той беріг. Так перекинули з десяток, тоді пішло. Тепер цей чабан за отамана в КНС.

Ми в'їздимо в Радоловку й починаємо трішки турбуватись: де доведеться ночувати. З свого досвіду ми знаємо, що ні один з товаришів, з якими так тепло ми балакали в тачанці, нас до себе не закличе. Не те, щоб він просто боявся товариша з кореспондентським квитком, але все ж таки, знаєте, в кожного своє сімейне життя, свої сімейні деталі, що не хочуть потрапляти під перо.

Тому нас відведено до сільради чекати, поки знайдеться вільна квартира. Уночі невідомими ще морями й затоками багна побрели ми з соцьким до якогось з незчисленних Дженкових. Даний Дженков, виявилося, вдома, та коли його дружина дізналася, хто це стукає, вона пояснила, що Дженков хворий і сьогодні навіть через цілий день не вставав з печі. Соцький розводив руками й ми вирішили повернутися до сільради.

Суворо вислухав секретар сільради доповідь соцького вночі при тьмавій гасовій лямпі. Рішучою рукою узяв він другий клаптик паперу й інше намалював прізвище. Знов уночі невідомими ще морями й затоками багна відведено нас до одного з незчисленних Паскалових. Крізь щілину в дверях сонний Паскалов пояснював, що квартира в його є, але постелі немає. Нам уже набридло плавати грязюкою й вертатися до сільради, отже ми вирішили спати на своїм, на власнім кожусі й накриватися газетою. Заспокоєний соцький побрів додому й ми увійшли в хату.

XXXVII

Отже, ми з вельмишановним отцем Чарлзом Кінґзі увійшли на реквізовану територію й сіли до столу (тобто сів я, а отець Кінґзлі залишився покищо в мішку) — й повелася розмова. Стіл болгарина Паскалова ввесь застелений був книгами й газетами. Сам Паскалов читав газету „Колективно поле“, яка „излази в Коларовка 12 пъти в месец“ у скількості „4.000 броя“ і жінка його

слухала. Дівчина Ніна восьми років зроду читала вірш Сосюри в українській читанці. Хлопець Митьо шости років слухав вірша й очевидно вчив його на пам'ять. За книги й була мова й за газети й за мови російську, українську та болгарську. Паскалов обстоював, що йому найлегше по-російському, дівчина Ніна стояла за українську, а ми з хлопцем Митьом підносили мову болгарську.

„Кирбит“ сказав Паскалов, „а по-нашому буде отак, як і по-руському — сірники“. (З недавнього часу перейшли школи й установи на болгарську мову, тим то така диференція між поколіннями). Коли Паскалов переконався, що накинутий йому гість є чоловік тихий і невибагливий, постелено гостеві на тапчані в къшта. Къшта холодна, але в ній же спали молоді чоловік та жінка, родичі Паскалової дружини. На стінці висів олівцем мальований льокомотив із українським підписом „Потяг“. У кутку застромлені скілька китиць тирси. „Що воно за трава? — сказав хлопець, — „я знаходив її край берега нашої річки, коли пас ягнята за селом, але більше вона ніде не росте“. І тирса тихенько шелестіла.

Просто над тапчаном висіла з стелі тонка споруда з соломин, схожа на сераль султана Саладіна. Вона тихенько крутилася на ниточці, овіяна невидними токами повітря. Коли збирають урожай, роблять з святої соломи цей повітряний замок і він висить до того року на стелі.

Тихо крутився солом'яний сераль і ми засинали. Солодко й злегка пахло в къшта махоркою. Пачку

махорки дають тому, хто здав до кооперації пуд залізного скрапу. Пуд скрапу — пачка махорки — так збирають радоловці невикористане залізо. Це нагадує славнозвісну задачу про те, що важче пуд заліза, чи пуд пуху. Ясно одне, що пуд заліза буває не важчий на терезах сільсько-оперативної правди, ніж право на пачку махорки.

XXXVIII

На ранок ми пішли в артіль „Комунар".

1. Уплата боргів, податків і зборів.

Боргів по позиках було на 1/VI 45 тисяч карбованців. Сплачено тридцять вісім тисяч, решта сім тисяч довгострочний кредит.

2. Належало сплатити сільгосподатку на 1930/31 рік 1475 карбованців 55 копійок. Сплачено дострочно 1475 крб. і п'ятдесят п'ять копійок.

3. Страхування на 1930/31 рік 889 крб. 24 коп. Сплачено дострочно 883 крб. і двадцять чотири копійки.

4. Самооподаткування належало на 1930/31 рік 738 крб. 0 коп. Сплачено дострочно 738 крб. і нуль копійок.

5. Придбано артіллю обліґацій позики „П'ятирічка за чотири роки" на суму тисяча п'ять карбованців за готові гроші.

6. Внесено цілевого збору від артілі до Райсільбанку 1500 крб.

7. На поточному рахункові артіль має в Райсільбанкові 6000 крб.

8. За пляном завдання на продкультури було 4734 центнерів, виконано 5715 центнерів. Непродкультур за пляном 2536 центнерів, виконано 2345 центнерів, загальне завдання за пляном виконано на 110,9%.

9. Осіння посівкампанія — завдання за пляном було 640 *га*. Виконано 610 *га*, що й складає 95% пляну. Плян недовиконано через брак тяглової сили.

10. Споруджено деревообробну, лимарну й ковальську майстерні, „каковиє" й працювали без перебоїв, обслуговуючи не лише артіль, а й індивідуальні стопанства (господарства).

XXXIX

„Дозвольте"—сказав отець Чарлз Кінґзлі.—„В нас такої умови не було. Ваші цифри мене ні в якій мірі не цікавлять. Не цікаві цифри, сказав би я. Карбованці, копійки й центнери. В них немає ні життя, ні фарб. Взагалі мені набридли ваші колгоспи".

„Вельмичесний отче" — скромно відповів я.—„Ви забуваєте, для чого я взяв вас із собою до Радянської Болгарії. Ваші Вестіндські подорожні враження мусили наганяти мені здоровий сон увечері, й тільки.

„Ви спричинилися до цілої низки неприємностей. Через вас провідник хотів виставити мене з вагону. У хаті болгарина Сави ви цитували уривки з Біблії. Плаваючи в багні, я мусів крім того носити вас за плечима. Опис жирної птиці Гуачаро ви, святий отче, вкрали в Александра Гумбольдта. Самі ви побоялися проникнути в Кева дель Гуачаро через хвилю.

„Нарешті ви вмерли за скілька десятків років до нашої ери. Ви не бачили світової війни і ви не дожили до революції. Тільки через це я й наважився вас узяти з собою, бо живий ви проклляли б нас, як проклинають нас ваші колеґи по всьому синьому світу.

„Ваша правда. Цифри ці вам не цікаві. Це наші цифри. Це в нас народилася ще одна дитина з тих, що, граючись і бавлячись, поруйнують ваш світ. Ці цифри — це наша кров, наша радість, наше майбутнє. Отже, отче, бувайте здорові".

Сказавши це, я викинув святого отця Чарлза Кінґзлі за вікно в грязюку. Там саме стояв колгоспівський гиндик. Він роззявив дзьоба й ковтнув преподобного отця Чарлза Кінґзлі, попа, письменника, подорожнього й ботаніка. Так у череві гиндиковім, немов Іона Вочревісущий, загинув критичний піп Чарлз Кінґзлі, виконавши свою ролю горохового блазня, що розважає читача, коли в оповіданні потрібна павза.

XL

У Радоловці немає семирічки. Семирічка є в Коларовці. Сорок душ радоловських дітей учаться в Коларовці й живуть там в інтернаті.

Кожен з колгоспників дав 14 пудів пшениці і три пуди „слънчогледу", з яких можна збити 18 — 20 фунтів „слънчогледове масло". За це управа на седмилетка годує дітей супом без жирів. У тому супі плавле, мов перлина в Індійському океані, картопля, за яку діти б'ють одне одного ложками по лобі. Хляба дають на день по одному фунтові, а подекуди діти сидять по два дні без никакво хляба. Той хляб не з пшеница, а з ръж, змішаної з ечемик і кукуруз. З того часу, як дано на дітей пшеница і слънчоглед (сонях, s'il vous plait) минуло лише два місяці.

Тепер з дітей беруть ще гроші, бо райосвіті зменшено кошторис. З кого три карбованці, з кого п'ять, а з кого п'ятнадцять. Тим дітям, що за них не внесено грошей, не дають їсти, й діти пішки пливуть за двадцять кілометрів грязюки додому в Радоловку.

Зате ж завшколи розвиває господарчу діяльність. Він купує для школи коні. Коні як леви й дешево продаються, як же його не купити. Він купує доми, бо ми читаємо в газеті „Колективно Поле":

НЕ МИСЛЯТ ЗА УЧЕНИЦИТЕ

„Коларовска семилетка е купила още един дом за учениците, но вместо учениците да живет там гражданина Горлаков Ф. В. безочливо продължава още да заема този дом. Питаме, когда този гражданин ще освободи ученического жилище.

П ъ т н и к.

Седмилетка крім того експлоатира труд на учениците. Учні старших груп орють, сіють, жнуть. Учень Генов працює за моториста. Крім того школа ще посилає Генова працювати в арті-

лях і бере собі його зарібок. Учень Генов ходить обірваний і босий і живе бознаяк, а в домі, де має жити він і інші учениците, живе гражданина Горлаков Ф. В.

Коли Тиґов лагодився сідати в тачанку й сьорбав молоко, закушуючи хлібом, до нього підбігло двоє дівчаток з седмилетки й попрохали хліба.

XLI

PCI розслідувала справу Коларівської семирічки. Попаде й шкільній управі й споживкооперації. Повинно попасти ще й за дискредитацію радянської школи. На цім самім місці я попереджаю, що битиму нещадно. В газеті, в гумористичнім журналі, в книзі, я битимусь за болгарську семирічку в селі Коларовці.

У селі Преслав (говорят, че Преслав е културен център на болгарщината в СССР) є Всеукраїнський болгарський педтехнікум. Там студенти теж мусіли постачати провізію і їх теж не годують. Хляба їм дають по сто п'ятдесят грамів, а свого „сонцеглядного масла" вони так і не бачили, як сонця зимою. Де поділися їхні 30 фунтів пшеничного брашна і 8 фунтів слънчогледове масло — не знати.

Частина студентів повтікали. Тоді управа технікуму надрукувала „список дезертирів" у газеті й висловила їм догану. У такий геніяльний спосіб управа технікуму позбулася відповідальности за студентське здоров'я і за студентське ж сонцеглядне масло.

У цьому самому Преславі, очевидно, не все гаразд. У тій таки газеті є стаття „Двоєличие на преславските партийци". А от що пише „Колективно Поле" про сам цей „културен център".

„Говорят, че Преслав е културен център на болгарщина — та в СССР. Ако под култура розбираме количество то на жителите, които имат известно образование, т. е. количеството на интелигентните сили, то това мнение трябва (треба) да се признає за вярно, понеже „Преславската семинария" в царско време е давала възможност болгари да получат известно „образование", но от това идеологическо обработване голямо (велике) количество средни и силни селски хазяйства в духа на капитализма и царизма, култура на селото много малко (дуже мало) се е повисила, а новите кадри, коли сетам обработват при съветската власт се расейват (розпорошуються) по всички краища на СССР и уделния вес на оставащите на место (питома вага тих, що зостаються на місцях) е още не достатъчен".

Щодо науки землеробства, то його викладається в преславській аґрошколі, яка тепер „облечена в мантията на агротехникум" за старими методами і воно ніяк не одбиває колективістської революції на селі. Приклад Преславського педтехнікуму й Коларовської семирічки показує, що „новите кадри, кои сетам обработват" не завжди „сетам обработват" так як треба.

Ім'я й прізвище завідательки преславського педтехнікуму Рая Михайлівна Кандева. Нехай Рая

Михайлівна Кандева ще раз подумає про сто п'ятдесят грамів хліба, що ними вона годує своїх студентів, а потім узиває їх „дезертирами“. Повторюю: ім'я й прізвище завідательки преславського педтехнікуму Рая Михайлівна Кандева.

XLII

Сей рік колосальний був у Степу врожай. Не один колгосп на степу погноїв хліб, і мало який управився убрати ввесь хліб до колоска. Їдучи Одещиною й Херсонщиною, доводиться подекуди бачити чорні валки незвезеного й нескладеного в скирти хліба.

Були такі райони, де хліб не складалося в скирти, бо на це чигав з ґнотом у руках куркуль. У Кадіївському районі через це мало не були зарізали всю справу. Вийшов наказ хліба в скирти не класти, щоб бува не спалила куркульня. Линули дощі; боялися вогню й мало не пропали від води. Тоді дозволили класти хліб у скирти, тільки щоб одна від одної були далеко. Так Кадіївка, працюючи вдень і вночі (для того провели електрику) змолотила ввесь хліб.

Уродило і „Комунарові“. Чотирнадцять днів поклали собі комунари на молотьбу й усі вийшли в поле. Жовтий від гасової лямпи, від чотирнадцятигодинної роботи в канцелярії вийшов рахівник-винахідець, що зумів управитися з колосальним, новим, доти ніде небувалим рахівництвом колгоспу, вийшов у поле. Удосвіта він уже стояв коло машини з діловодом сільради й ударниками і вони працювали в вогкій темряві.

Соціялізм — це обрахунок. Соціялістичний сектор сільського господарства поставлений перед лицем гігантського сфінкса — нових форм обрахунку. Усуспільнюючи господарства, ми усуспільнили не тільки плуги, коней і людську працю. Ми усуспільнили селянську аритметику, усуспільнили ті нехитрі числові операції, що кожен дядько провадив крейдою на своїх дверях і операції ті ускладнилися вдесятеро, бо, замість двохсот дядьків, їх тепер роблять двоє рахівників. Інтенсивність труда, якість його, особиста ініціятива зробилися цифрами й оживають у розрахункові. З засохлого помбухгальтера колективізація зробила наполеона цифер, ганнібала числових рухів, едисона математичного дзеркала людей.

Замість чотирнадцяти днів „Комунар“ змолотив пшеницю за дев'ять днів. Мало того; кожен робітник десь коло другої години дня вже був вільний. Тут же коло молотарки він мився, одягав чисту сорочку і йшов гуляти. Просте зложення сил дало колосальну економію енерґії.

XLIII

Колектив „Комунар“ уже побачив недалекі обрії велетенського майбутнього. Це стійкий і вірний колектив. Не всі ще такі і от у сусідньому невеличкому колгоспі — не називатимемо його, бо може він виправиться — „Кюрчевски и Иванов продали в Мелитопол на частния пазар (базар, звичайно) 11 пуда слънчоглелове масло по 120 рубли пуд“ (газета „Колективист“).

Оце саме „сонцеглядне масло“ здається найбільше спокушає людей у районі. У школі в Коларовці, у технікумі в Преславі, у маленькому колгоспі недалеко Радоловки сонцеглядне масло заводить людей у гріх. Тяжко відгадати, чи тут найбільше винний золотий його колір, чи може оті самі гемонські сто двадцять карбованців за пуд.

Виявивши для себе таку шкідливу ролю сонцеглядного масла, ми пішли на збори КНС села Радоловки. Ті збори відбувалися в театрі. Театр це камінна клуня, де стоять лави, а в кутку дерев'яна сцена, звідки найкраще буває чути вчительку, що сидить у суфлерській будці.

Чорнявий парубок, голова КНС, сказав промову болгарською мовою. „Другаря“ сказав він і це значило „товариші“ — й далі так, що недовго в болгарських селах поживши, можна легко було все зрозуміти.

Він говорив про те, що в Радоловці нема партосередку. Що, таким чином, КНС почасти виконує ролю партосередку в великому колгоспі „Комунар“. Що це накладає поважні й трудні завдання на КНС і відповідальність його велика й серйозна. І справді велику роботу зробив КНС у селі Радоловці, міцний збивши колектив „Комунар“.

З одного дуже незадоволений голова КНС, чорнявий парубок, з того, що члени КНС дуже погано платили членські внески. Один за одним виступали оратори, пропонуючи всякі способи

дібрати невнесене членське. Нарешті знов виступив голова КНС чорнявий парубок. „Сором!“ — сказав він. „Сором на вас і на всі ті способи. Хто не внесе членське протягом тижня, того виключатимемо з КНС. Ясно?“

У справах поточних стояло виключення з КНС і прийом нових членів. Виключено одного за пасивність і прийнято знов одного, раніш виключеного за дебош. Прізвище цього виключеного зі дебош (а перед дебошем з нього добрий був робітник) Дженков.

XLIV

Коли вам кажуть „Желябов“, ви підіймаєте голову й жалкуєте, що не можете стиснути героєву руку. Коли вам кажуть „Носке“, то це нагадує вам вимочені в крові шкарпетки, це нагадує вам негада і руки шукають затвора ґвинтівки.

Та коли вам скажуть Дженков, або Паскалов, або Стоянов, або Найденов, то ви мусите негайно одганяти від себе всякі чисто асоціяції та емоції. В українському селі буває так, що вся слобода має одне прізвище, скажемо, Мень. Ви не можете нічого поєднати з таким прізвищем. Цей Мень є просто „man“ — людина по-англійському. Це і куркуль, і середняк, і активіст-незаможник, і жовтий дід і рожевий пацан.

Так само в болгарських селах є небагато прізвищ і розподілюються ті прізвища капризно й абсурдно.

„Дженков!“ Дженкова виключено з КНС за те, що він працювавши добре, працювавши як удар-

ник і як чесний член КНС, коли скінчилася робота, коли змолотили хліб, напився п'яний і вчинив дебош. Як от, сіпав статечних людей за бороди і лаяв у тюрю, в горох, у хрест, у бога і в мать. Оце вже третій місяць як він проситься до КНС і давно довів на ділі, що на це заслужився. І сьогодні він стоїть збентежений перед зборами і слухає їдовито-іронічне оповідання про свою поведінку. Такий Дженков. Оце Дженков.

Та от слово має другаря (товариш) Дженков. З-коло столу встає невеликий спокійний міцний чоловік, голова сільради Дженков і починає промовляти. Він кандидат партії і один з найпевніших робітників. Він нічого не має спільного з тим Дженковим, що його оце знову приймають до КНС. Але прізвище його теж Дженков.

Учора вранці крізь село, мов вихор, мов буревій, прокотився енерґійний дядько з мавзером через плече. За двадцять хвилин він добалакався про якусь справу в колгоспі, розніс кооперацію, дав інструкції в сільраді, побалакав з начальником легкої кінноти, ззів шматок хліба, ускочив у таганку і покотив у Нельгівку. Це секретар партосередку в Нельгівці. Прізвище його теж Дженков і він нічого не має спільного з Дженковим, ексчленом КНС і Дженковим, головою сільради.

Місяць тому в Радоловці спродали стопанство (господарство) найїдовитішого радоловського куркуля, одного з тих, що колись розвалили колектив „Червоний Промінь". Прізвище його Дженков і він не має нічого спільного з Дженковим— ексчленом КНС, з Дженковим — головою сільради і з Дженковим — буревієм, секретарем партосередку в Нельгівці.

XLV

Колись між сивоусих дідів-делеґатів, що обирали місце біля Кам'яної Могили, було двоє сивоусих дідів-делеґатів. Були вони брати й звалися Дженковими й мали однаковий земельний наділ.

Але йшов час і чим далі, то все далі розходилося насіння патріярхів. Тепер між їхніми онуками спільний зостався тільки звук: „Дженков".

XLVI

Осіння вечірня станція в степу. Мухи чорні, як люди, й люди сонні, як мухи. Кімната дежурного станції.

Лямпа журно співає,
За абажуром — зелений луг.
Ходить у лузі чайка,
Увіходить в зелений круг.
— Дежурний
п'є
чай.

XLVII

Допивши чай, дежурний взяв слухавку. Бердянський потяг вийшов з сусідньої станції. Тепер він ітиме ще цілу годину. Є час послухати.

Розповідав товариш у шкуратянці; він був на хлібозаготівлі. „Тепер уже не той час, що раніше. Куркуль подоланий. Він ще пручається й ходить

вечорами назирцем за товаришем з Донбасу. В одному селі й сей рік убито робітника.

„Але селянська маса вже повернула в другий бік. Червоні валки з хлібом уже не вдивовижу— це порядок життя. Це урочиста церемонія, що увійшла в побут.

„Не так було ще два-три роки тому. В деяких селах ніяким способом не можна було виявити схований хліб і розворушити селянську масу. Ті, що охоче допомогли б радянській владі, боялися підпалу і обрізу. Село мовчало — право було в районі, а куркуль жив під боком у слободі. Дядьки добре знали, хто сховав хліб, і мовчали.

„За тих часів був у районі один робітник. Він був високий як переяслівська верста, плечі йому були немов дверна лутка, обличчя заросло бородою і все тіло вкрите наче вовною — буйним чорним волоссям. Розповідають, що випрігши він пару добрих лошат, що крутили навколо стовбури волячу шкіру, сам брався за дишель і докручував шкіру ще на один поворот.

„Як усі велетні, був він чоловік м'який і тихої вдачі. Зроду він нікого не вдарив і то добре, бо розгнівавшись, міг би поруйнувати нормальний людський організм на канцур'я. Отож коли десь у сусідньому селі нічого не могли вдіяти проти куркульської аґітації, він, зідхаючи, брався допомогти.

„Через три дні він обходив село і збирав людей на мітинґ. Він не пропускав ні однієї хати й з кожного брав слово, що той буде на зборах.

„У призначений день він являвся перед мовчазне, насторожене, приязне, вороже море людських голів. На стіл на помості він клав, ізнявши з себе, кожух. Далі він виймав з кишень два нагани й клав перед собою на кожух. На просторім майдані ставало тихо як у вусі. Рішучим жестом він куйовдив на голові волосся, розпанахував сорочку, нахилявся волохатими грудьми до народу і їв очима мовчазну, насторожену, приязну, ворожу масу.

„Чи довго я на вас буду дивитись!“ раптом розлягався по майдану неймовірний голос. Як по осиковому гаю перебігав треміт по юрбі. Того ж вечора дядьки приставляли хліб.

XLVIII

„Тоді волохатий одягав кожуха, ховав нагани, ішов додому й буйно реготав, стукаючи себе колосальними кулаями в груди.

Його метода була побудована на зоровому ефекті. За тієї ж самої епохи, другий товариш, мавши зовсім ординарну фіґуру, винайшов інші способи викривати схований хліб.

„Від відданих радянській владі селян він віч-на-віч дізнавався, що який куркуль заховав хліб у землю. Але навіть ці віддані люди часом боялися іти з ним у куркулів двір і точно показати місце з зерновою ямою. Так само вони боялися вголос заявити привселюдно, хто саме це зробив.

„Узявши з собою голову сільради, робітник заходив до куркулевої хати й довго переконував

куркуля добровільно віддати державі хліб. Ясними невинними очима дивився на нього куркуль і розводив руками. Це лихі люди наклепали на нього, буцім то він закопав пшеницю. Як перед богом святим він здав державі все, що в нього було. Та й було там, мовляв, стільки, що нема чого й дивитись. Був сніп від снопа, як чорт від попа. Робітник слухав і ворушив у кишені своєї куртки зараньше насипаною туди пшеницею.

„Нарешті, ніби переконаний куркулевими слізьми, він прощався й виходив на двір. Немов гуляючи, він підходив до соломи, куркуль із шапкою в руці і з радістю в серці випроводжав його до перелазу.

„Раптом він засував руку під солому й витягав звідти повну жменю пшениці. „А це що?“—запитував він тихим, убийчим голосом. Мов уражений громом куркуль застигав із шапкою в руці, а очунявши сам спішно розповідав у кого й де саме ще закопаний хліб. Підведена для помсти над тим, хто міг виказати, рука безсило падала перед чудом.

XLIX

Тепер це все скидається на леґенду. Але не думайте, що скінчилася клясова війна на селі. У селах Орловка і Андровка ще й досі не зовсім небезпечна річ провадити хлібозаготівлю; куркульська аґентура ще живе й плодить бандитів.

Сказавши це, товариш у шкуратянці узяв свій портфель з запасною сорочкою й парою шкарпеток, газету з загорненим у неї шматком хліба й подався на перон, бо вже підходив поїзд і нам

треба було їхати. Отже, ми поїхали на Харків через Синельникове і в вагоні нарешті знайшовся час докладно прочитати болгарські газети. Супутники мої з цікавістю й скепсисом роздивлялися болгарські газети. Усе вражало їх: і те, що газета „излази 12 пъти на месец“ і льозунґ „пролетарии от всички страни, съединявайте се“, і те, що нумер, чи примірник зветься „отделен брой“, а це нагадувало їм цилюрника з голярні і слова з постпозитивним родівником „борбата, черната, кулаците“. Йор, сиріч твердий знак, здавався моїм супутникам за реакційний пам’ятник царщини і взагалі вони висловлювали сумнів, для чого це все потрібно. Отже я вибрався на лаву, попрохав одну слухачку тримати переді мною наготові шклянку з водою й виголосив таку промову:

„Ви слов’яни“—сказав я.—Не крийтеся, ви всі—слов’яни. Дехто з вас українці й вони легше зрозуміють мене, бо свідомі двох мов слов’янських, української та російської. Інші спосеред вас росіяни й до них, головним чином, буде моя промова.

Один сивий професор довго доводив мені, що українська мова то є попсований руський язик. Коли ви думаєте, що він був ідіот, чи кретин, то ви помиляєтесь, таких і досі ще є чимало. Піймав я його саме на польській мові. Він мусів признатися, що польська мова теж видається йому за попсований руський язик.

За середніх віків, коли ще наука обмірковувала переважно питання божественні, як от чи була

матір божа дівчина, а чи була вона жінка, голяндці звичаєм казали, що німецька мова то є попсований голяндський язик. У свою чергу німці стверджували, що голяндська мова є зіпсований німецький язик. Усе це є з нашої теперішньої точки погляду Н. Н. — тобто національна неписьменність.

Наші національні республіки, наші національні райони це бойова школа комскладу для майбутніх соціяльних революцій. Ми послідовнішу ведемо національну політику, ніж будь-яка буржуазна держава.

Крім того, як я оце сказав, ви всі слов'яни. Вам дуже легко знати всі слов'янські мови. Вам дуже легко підійти до радянських болгар і бpататися з ними. Зараз ми прочитаємо розділ з болгарської газети, а перед тим складемо болгарсько-український словник, щоб усе зрозуміти.

XL

БОЛГАРСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК

Непрекъснати . . . . . непреривні.
Бе чут . . . . був почутий.
Раздвижване . . . . . . здвиг.
Всички . . . . всі.
Не само . . . . не лише.
За лишен път . . . . . зайвий раз, ще один раз.
Наред . . . . поряд.
От бележим . . . . . . одзначимо
Другари . . . . товариші.
Стръмен . . . . прикрий, важкий. Порівн. стрімкий.
Напредък . . . . поступ.

Големи . . . . великий, голінний. Згадай „Голем" роман Густава Мейрінка.
Нейното . . . . її. По-російському так би мовити „ейный".
Трябва . . . . треба.
Хлеб . . . . хліб. У розмові болгари вимовляють не „хлеб", а „ляп".
Всеки опит . . . . . . всяка спроба.
Първо . . . . перше, перве. Саме тому ми не говоримо українською мовою „пірвий", чи „перший", а говоримо „первий", „перший", що болгари мають тут „ъ"
Пълно . . . . повне. Знову саме через те ми не говоримо „півне", хоч тут і закритий склад. Бо болгари мають „пълно", а не „полно".
Редове . . . . ряди, лави.
Щурм . . . . штурм. Читається по-болгарськи не шчурм, а штурм, як і в нас.

XLI

БОРБАТА ЗА ХЛЕБ — БОРБА ЗА СОЦИАЛИЗМ

Ленин.

ЧЕРВЕНИТЕ ОБОЗИ НА 7 НОЕМВРИ ПОКАЗАХА, ЧЕ ХЛЕБ ИМА. ОТКРИТИТЕ КУЛАШКИ ЯМИ С 200 — 400 ПУДА ХЛЕБ КРАСНОРЕЧИВО ГОВОРЯТ, ЧЕ ХЛЕБОЗАГОТОВИТЕЛНИЯ ПЛАН Є НАПЪЛНО ИСПЪЛНИМ. НА ЩУРМ ЗА ХЛЕБ. ПРОТИВ КУЛАШКАТА АГЕНТУРА И ДВОЕЛИЧИЕТО В НАШИ РЕДОВЕ.

НИКАКВО ОТСЛАБВАНЕ

Нашия зов — непрекъснати червени обози да бъдат привета на трудящите се селяни в района — при настъпването на XIV година от Октомврийската Революция, от много селсовете бе чут.

От селата идат сообщсния за ново раздвижване по пътя на пълното изпълнение на хлебозаготвителния и др. планове. Трудящето селянство доказа, че то е готово на всички жертви и способно да прояви огромни усилия и инициатива, за да сътрудничи с робітниците от града в великото дело—построяването—на социализма.

То прояви инициатива, не само в даването на контрактацията си, но и в излишките; то успешно се бори с кулака и откри ва скрития му хлеб — десятките ями, копто се открихa са свидетели за това. То показва спекулантите и продавците на хлеба, за да получат те следуемото им се по закона. И за лишен път ние се убеждаваме, че инициативата на масите е необъятен източник на творчески сили за които нема колебания, нема препятствия, нема предели по пътя на социалистическото строителство.

Но наред с тези отрадни—явления ние можем да от бележим на некои места и известно отпускание — демобилязационо настроение в някои другари, издаващи мисълта, че хлебозаготовката и др. кампании се свършават и че подир (після) 7 ноември ние се можем да си „отдъхнем" и да започнем спокойно да живеем, денонощната работа, да заменим с интимни срещи, весели компаний и др. вещи от „доброто старо време" за които дребната буржуазия мечтае.

Никакво ослабване! В корена трябва да се пресече всяко демобилязационо настроение. Пътя на социалистическо строительство е стръмен. Третята година (рік) от петилетката, ще бъдинов колосален напредък в това отношение и за нейното успешно изпълнение до срока хлебозаготовителния и др. планове.

XIV година на Октомврийската Революция трябва да ни (нам) даде увеличение на нашите усилия, усъвършенствуването на нашите методи. То означава безпощадна борба з всеки опит за демобилязация, безпощадна разправа с всякодвуличие в борбата за социализм, нови и повишени усилия в работата, първото условие от които е пълното изпълнение на хлебозаготовителния и др. планове.

———

НА ЧЕРВЕНАТА ДЪСКА

Село Райновка за 100 процентно изпълнение на посевния план и за 100 процентно протравяне на посевния материал.

Богдановските колхози „12 октомври" и „Буденного" за превипълнение на хлебозаготовителния план.

Юревския колхоз „Промин" за превишение хлебозаготовителния план н 100 процентно изплънения на посевния план.

Мариновския колхоз „Червен авангард" за 100процентно изпълнение на хлебозаготовката.

Ановския колхоз „Благоев" за голомо превишение (140) на хлебозаготовителното му задание и за 100 проц. изпълнение на посевното му задание.

(З газети „Колективно Поле" за 16 падолиста 1930 року).

LII

Отже „здрав бъди" товаришу. На порядкові денному є ще інші питання. Про одне я ще маю сказати. Болгарин камінь по камневі возив з своєї ниви і складав загорожу навколо свого двору. Проїжджаючи повз кам'яну розколину в степу, він брав оберемок кураю і віз додому покласти перед ґанком, щоб гість міг витерти ноги. Коло входу в двір він спорудив стовпа зі столиком, щоб болгарка влітку винесла квіти жити на сонці.

І от навколо свого колгоспу колективний хазяїн уже складає й далі кам'яну загорожу, як складав навколо свого власного двору. Так само

він збирає ретельно каміння з колективної ниви для того. Перед входом у колгосп „Комунар“ є залізка й щоранку з'являється свіжий жмут — то колективний хазяїн любовно кладе курай, щоб колективний гість міг обтерти ноги.

Зараз зима й стовп із столом для квітів ще порожній. Якщо влітку болгарка винесе на двір колгоспу фікуси, аспарагуси й олеандри, якщо болгарин поставить ще цілий ряд стовпів у колгоспному дворі, то це значитиме, що колективна ідея не лише пішла в корінь і листя й плоди, а ще й розквітла радістю в серцях болгар.

Ціна 50 коп.